

de reine leer en krijgt nog een Paus op den koop toe!' (*De Gids*, 213).

32. *MvB*, 12.

33. Vgl. Cox, *Life*, 1, 249.

34. *MvB*, 20.

35. *MvB*, 20.

36. *MvB*, 10.

37. Kuenen had een afkeer van gewaagde hypothesen. Zie C. Houtman, 'Die Wirkung der Arbeit Kuenens in den Niederlanden,' *Oudtestamentische Studiën* 29 (1993), 29-48.

38. *The New Bible Commentary by Bishops and Other Clergy of the Anglican Church Critically Examined*, I-VI (London, 1871-1874). De commentaar is ook beoordeeld door Kuenen voor het *Theologisch Tijdschrift* (6 [1872], 96-100; 7 [1873], 378-86, 544-8; 8 [1874], 457-61; 9 [1875], 567-76; 10 [1876], 498-506).

39. *MvB*, 19-20.

40. *MvB*, 8.

41. Uitvoeriger had Kuenen zich in soortgelijke zin over de commentaar uitgesproken in 1865 in *De Gids*, 188-9, 206. Tegen Kuenens oordeel had Colenso bezwaar gemaakt in een brief van 14 augustus 1865: 'I don't admit that I have mistaken

Kuenens oordeel over Colenso als bijbelgeleerde

In 1884 stelde Kuenen dat uit het oogpunt van de wetenschap op Colenso's *Pentateuch and Joshua* kritieke geleverd moet worden: 'Er is geen eenheid in. Soms is hij boven mate sceptisch en gaat hij in het ontkennen veel te ver; dan weder is hij ultra-behoudend. Men stuit nu en dan op willekeurige stellingen, of verbaast zich over de gemakkelijheid, waarmede de schrijver zich door anderen op het sleeptouw laat nemen.'³⁶

Het veronderstelde scepticisme is door Colenso in één van zijn brieven aangeroerd. In een brief van 25 juli 1873 schrijft hij:

You called me once 'a great sceptic' because I would not believe in the historic reality of Joshua. I am afraid that you will think me a greater one when I say that I see no ground whatever for believing in the historical existence of Moses. But so it is.³⁷

Colenso's beoordeling van *The Speaker's Commentary*³⁸ had in Kuenens ogen in zoverre nut dat erdoor wordt aangetoond dat 'de tegenpartij' krachteloos is, maar bekoord heeft het werk hem duidelijk niet: 'Men kan twijfelen, of er velen zijn geweest, die het van het begin tot het einde hebben nagegaan: het was, het kon ook niet anders zijn dan eene vermoeiende discussie.'³⁹ Met betrekking tot Colenso's commentaar op de brief aan de Romeinen merkte Kuenen op: 'Het is soms meer dan twijfelachtig, of in dat boek de meening van den Apostel Paulus juist wordt teruggegeven.' Aan Colenso's goede intentie twijfelt hij echter niet: 'Maar het is altijd en overal blijkbaar, dat de schrijver hart heeft voor de heidenen en in zijn denken, gelijk in zijn doen en laten, beheerscht wordt door de oprechte begeerte om hen te verstaan en om hen op te heffen uit de onkunde en de ondeugden, waarin ze verzonken zijn.'⁴⁰ Voor Kuenen voldeed de commentaar niet aan de strenge eisen van de wetenschap.⁴¹

Kuenens oordeel over Colenso als wetenschapsbeoefenaar viel in 1884 zuiniger uit dan twintig jaar eerder. Dat zal daarmee samenhangen dat in 1865 Colenso's *Pentateuch and Joshua* nog maar ten dele verschenen was en Kuenen toen vooral onder de indruk was van deel I uit 1862, waarin Colenso zich nog niet in positieve zin over de wording van de Pentateuch had uitgesproken, maar uitsluitend en uitputtend, aan de hand van een zeer gedetailleerde bewijsvoering, het onhistorische karakter van de Pentateuch in het licht had gesteld en aandacht had gevraagd voor het immorele karakter van bepaalde gedeelten, waaronder de voorschriften met betrekking tot de slaven (Ex. 21:20, 21).⁴² Afgaande op de 'Preface' van deel I, is het werk